

دکتر محمدعلی لسانی فشارکی، از نوادگان آیت‌الله العظمی محمدباقر لسانی فشارکی، فارغ‌التحصیل دانشکده‌ی الهیات دانشگاه تهران در رشته‌ی علوم قرآن و حدیث است. بیش از بیست‌وپنج سال، سابقه‌ی تدریس و پژوهش در علوم قرآنی و ادبیات عرب دارد. عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس و استاد مدعو در سایر دانشگاه‌های معتبر است. هم‌چنین، عضو مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی نیز به‌شمار می‌رود. گفته می‌شود، در دوران معاصر، توجه آکادمیک به علم سوره‌شناسی، اولین بار از سوی ایشان مطرح شد. وی طی پژوهش و برگزاری جلساتی در دانشگاه امام صادق (ع)، توجه محققان را به علم سوره‌شناسی جلب کرد. از ایشان حدود ۱۰ جلد کتاب تألیف و ترجمه و مقالات متعددی در سمینارها ارائه شده است. توجه شما را به پژوهش حاضر که می‌تواند کمک مؤثری در روش تحقیق در قرآن کریم باشد، جلب می‌کنیم.

کلیدواژه‌ها: روش تحقیق، مفاهیم، آیه، سوره، علامه طباطبایی، المیزان، تحقیق موضوعی.

روش تحقیق و پژوهش در قرآن کریم

دکتر محمدعلی لسانی فشارکی
عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس

علامه طباطبایی (رضوان الله تعالی علیه) در مقدمه‌ی المیزان، با دلایل کافی و بیان وافیه به اثبات می‌رسانند که روش فهم و تفسیر قرآن، منحصراً تفسیر قرآن به قرآن از طریق تدبر در قرآن است

را امیدوارتر ساخته، و حتی بعضاً، به‌ویژه تحقیقات موضوعی قرآنی، به‌صورت کتاب هم مجوز گرفته و به چاپ رسیده و مقبول و مطبوع واقع شده است.

روش‌های مطالعه و تحقیق در قرآن مجید

علامه طباطبایی

(رضوان الله تعالی علیه) در مقدمه‌ی

المیزان، با دلایل کافی و بیان وافیه به

اثبات می‌رسانند که روش فهم و تفسیر قرآن،

منحصراً تفسیر قرآن به قرآن از طریق تدبر در قرآن است.

روش تدبر در قرآن را هم این‌طور بیان می‌کنند: «و نستوضح

معنی الآیه من نظیرتها بالتدبر». یعنی: باید توضیح معنای هر

آیه‌ای را از آیات قرینه و نظیره‌ی آن با تدبر به‌دست آوریم.

اما توضیح نداده‌اند که نظیره یا نظایر یک آیه را چگونه

می‌توان پیدا کرد؟

با دقت و تتبع در تفسیرگران قدر «المیزان» که عملاً

بیانگر این روش است، درمی‌یابیم که ضابطه‌ی پیدا کردن

نظیره برای هر آیه این است که ببینیم، عین کلمات و یا

کلمات هم‌خانواده‌ی کلماتی که آن آیه را تشکیل داده‌اند، در

کدام آیه یا آیات به‌کار رفته‌اند. آیاتی که کلمات متشکله‌ی

آیه‌ی موردنظر ما عیناً در آن‌ها به‌کار رفته باشند (در درجه‌ی

اول) و آیاتی که کلمات هم‌خانواده‌ی کلمات آیه‌ی موردنظر در

آن‌ها به‌کار رفته باشند (در درجه‌ی دوم)، نظایر و قرینه‌های

آیه‌ی موردنظر هستند.

با در نظر گرفتن این ضابطه، می‌توانیم برای هر یک از سه

نوع تحقیق قرآنی زیر، روش تفصیلی و عملی داشته باشیم:

❖ روش تحقیق در مفاهیم یک آیه

❖ روش تحقیق در مفاهیم یک سوره

❖ روش تحقیق موضوعی در قرآن

روش تحقیق در مفاهیم یک آیه

دستورالعمل‌های مطالعه و تحقیق در مفاهیم هر آیه (یا

قسمتی از آیه) به این شرح است:

- مفاهیم یک‌یک فرازهای آیه را به دقت بررسی

می‌کنیم و به‌طور منظم با شماره و تفکیک شده، زیر متن

در جلسه‌ای که من توفیق حضور در محضر علامه طباطبایی را به مدت حدود دو ساعت داشتیم، اولاً، به دنبال تأیید و تصحیح کارمان بودیم، و ثانیاً، ما که خود را عملاً از حوزه‌های درس علامه محروم شده می‌دیدیم، همین فرصت اندک دیدارها را غنیمت می‌شمردیم. من شخصاً در کوران این بحث‌ها، به دنبال یافتن پاسخ برای دو سؤال اساسی بودم که سالیانی پیش از انقلاب اسلامی و پس از آن، با آن‌ها زیسته بودم:

۱. «روش» مطالعه و تحقیق در قرآن مجید چیست و چگونه است؟

۲. آن‌چه علامه طباطبایی در فهم و تفسیر قرآن به آن رسیده‌اند، از چه راهی بوده است؟ و آیا این «مسیر» را در جایی نشانی داده‌اند؛ آن‌چنان که دیگران هم بتوانند این «راه» را بروند؟ در مورد سؤال اول، حداقل دو توضیح لازم است: یکی این‌که، هر «شیوه» عملی، هرچند که «مصیب» باشد و «مفید» هم واقع بشود، مثلاً به خاطر وجود عوامل مربوط به مجری، نحوه‌ی اجرا، موضوع کار و غیره، لزوماً «روش» نخواهد بود. دوم این‌که، «روش» تعلیم، تحقیق، ترجمه، تفسیر و هرچه را که مضاف به قرآن شود، حتماً باید صاحب کرسی درس قرآن، یعنی شخص پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و دست پروردگان و نایبان منصوب آن حضرت بدهند، وگرنه، باز هم، به موجب فقدان حجیت، «روش» نخواهد بود.

به پاسخ این دو سؤال، به‌صورت مدّون و روشن، بحمدالله و المّنه یک‌جا رسیدیم، که آن پاسخ کاربردی و مدّون، امروز پس از سال‌ها، به‌صورت یک مجموعه «روش» برای مطالعه و تحقیق در قرآن مجید، به‌عنوان ادای دین به پیشگاه حضرت علامه طباطبایی رضوان الله تعالی علیه، به‌صورت مقاله‌ای، تقدیم شد تا در جای خودش ثبت و ضبط شود و ان شاءالله در مسیر بهره‌وری هرچه بیشتر و تمام‌تر بیفتد، البته در طول این سال‌ها گذشته، این روش‌ها، مکرراً در موضوعات، سوره‌ها و آیات مختلفی قرآن کریم، و در نهادها، سازمان‌ها و محافل و انجمن‌های گوناگون و گروه‌های کاری متعدد به معرض اجرا درآمده و دستیابی به نتایج کارآمد و دلپذیر، همواره ما

«تحقیق سوره‌ای» در قرآن،
در حقیقت نوعی «تحقیق
موضوعی» است که موضوع
آن را هم خداوند متعال انتخاب
فرموده، و محدودی پرداختن
مطلب در راستای تبیین آن موضوع
و مناطق مورد نظر در پهنه‌های
قابل تحقیق و زیرمجموعه‌ی
آن موضوع را نیز خود او تعیین
کرده است

آیه می‌نویسیم. هر سؤالی را نیز که در رابطه با هر قسمت آیه به ذهنمان رسید، در ردیف مفاهیم آیه یادداشت می‌کنیم و به آن شماره می‌دهیم.

– برای آن که مفاهیم آیه‌ی مورد نظر در «سیاق» خودش بهتر معلوم شود، آیات قبل و بعد از آن را نیز به همان شیوه بررسی و مفاهیم و سؤال‌ها را یادداشت می‌کنیم. برای تشخیص این که آیات قبل و بعد را تا کجا دنبال کنیم،

از «تقسیم کلام‌الله مجید به ۵۵۵ واحد موضوعی یا رکوعات» استفاده می‌کنیم که محدودی سیاق هر آیه را مشخص می‌کند.

– کلمات آیه‌ی مورد نظر را یک‌به‌یک در نظر می‌گیریم و در رابطه با هر کلمه‌ی آیه، آیاتی را که مشتمل بر آن کلمات یا هم‌خانواده‌های آن‌ها هستند (با استفاده از «معجم‌المفهرس») می‌یابیم و مفاهیمشان را بررسی می‌کنیم.

در این مرحله، می‌توانیم به جای گرفتن یک‌به‌یک تمام کلمات آیه (که گاهی ممکن است بررسی مفاهیم صدها آیه را ایجاد کند)، از بعضی کلمات آیه که خود و هم‌خانواده‌هایشان در قرآن کمتر به کار رفته‌اند، به صورت انتخابی استفاده کنیم. هم‌چنین می‌توانیم در این مرحله‌ی سوم، به جای بررسی آیاتی که با آیه‌ی مورد نظر کلمات مشترک دارند، در سراسر قرآن، تنها به بررسی آیات دیگر سوره‌ای که آیه‌ی مورد نظر در آن قرار دارد، پردازیم.

روش تحقیق در مفاهیم یک سوره

با وجود آن که قرآن کریم فصل‌بندی موضوعی ندارد و نباید داشته باشد، هر سوره از قرآن همان‌گونه که نامی مخصوص به خود دارد، «محور موضوعی» ویژه‌ی خود را نیز دارد. بنابراین، پژوهنده‌ای که به مطالعه و تحقیق در مفاهیم یک سوره می‌پردازد، عملاً به تحقیق در یک موضوع اساسی از معارف اسلامی پرداخته است که در اثنای مطالعه و تحقیق در آن، سؤالات دیگری نیز در کنار آن موضوع اصلی برای او مطرح می‌شوند و تا حدودی پاسخ می‌گیرد. به عبارت دیگر، «تحقیق سوره‌ای» در قرآن، در حقیقت نوعی «تحقیق موضوعی» است که موضوع آن را هم خداوند متعال

انتخاب فرموده، و محدودی پردازش مطلب در راستای تبیین آن موضوع و مناطق مورد نظر در پهنه‌های قابل تحقیق و زیرمجموعه‌ی آن موضوع را نیز خود او تعیین کرده است.

دستورالعمل‌های پیشنهادی

از آغاز سوره شروع می‌کنیم و

مفاهیم یک‌به‌یک آیات سوره را بررسی

می‌کنیم. به این ترتیب که زیر هر آیه،

آن چه را که از آیه می‌فهمیم و آیه به ما می‌گوید،

به‌طور تفکیک شده و با شماره یادداشت می‌کنیم و هر گاه

سؤالی به نظرمان رسید، آن را هم کنار مفاهیم دیگر شماره

می‌دهیم و یادداشت می‌کنیم. معمولاً سؤالاتی که در رابطه

با هر یک از آیات یک سوره مطرح بشوند، در ضمن بررسی

مفاهیم آیات دیگر سوره، جواب کافی می‌گیرند. بنابراین، هر جا

به جواب رسیدیم، شماره‌ی جواب را کنار آن به شماره‌ی

سؤال ارجاع می‌دهیم.

– هم‌چنان که در بررسی مفاهیم آیات سوره پیش

می‌رویم، مفاهیم آیات قبلی را که بررسی کرده‌ایم، باید کاملاً

در نظر داشته باشیم. هم‌چنین، سؤالاتی را که در رابطه با

آن آیات قبلی به ذهنمان رسیده‌اند، باید تا آخر کار در نظر

داشته باشیم.

– بعد از بررسی مفاهیم هر آیه، از ارتباط آن آیه با آیه‌ی

قبلی سؤال می‌کنیم و نکاتی را که از دقت بر رابطه‌ی میان

آیات به دست می‌آید، یادداشت می‌کنیم.

– اگر قبل از تحقیق و یا دست‌کم در جریان تحقیق در

مفاهیم سوره، بتوانیم آن سوره را حفظ کنیم، وجود آیات

در حافظه‌ی ما به هر چه بیشتر روشن شدن مفاهیم آیات و

نکاتی که از ارتباط آیات به دست می‌آید، کمک می‌کند.

– اگر مایل باشیم و یا احساس نیاز کنیم به این که ترجمه

یا تفسیری را از سوره‌ی مورد نظر ببینیم، اشکالی ندارد، ولی باید

در نظر داشته باشیم که اگر خواستیم مطلبی را که از آن ترجمه

یا کتاب تفسیر گرفته‌ایم، در تحقیقمان بیاوریم، لزوماً باید نشانی

آن مطلب را در تفسیر یا ترجمه‌ای که دیده‌ایم مشخص کنیم

تا با مفاهیمی که مستقیماً از آیات قرآن گرفته‌ایم، یا سؤالاتی

که به ذهن خودمان رسیده است، در نیامیزد و احیاناً در صورت

صحیح نبودن، ما را به اشتباه نیندازد.

- در صورتی که بخواهیم تحقیق را ادامه بدهیم، می‌توانیم یک سوره بعد و یک سوره قبل از سوره‌ی مورد نظر را به همین ترتیب مطالعه کنیم و از مفاهیم آن دو سوره، برای بهتر و روشن‌تر فهمیدن آیات سوره‌ی مورد نظر کمک بگیریم. بدیهی است، اگر به جای یک سوره قبل و بعد، دو یا چند سوره‌ی قبل و بعد از سوره‌ی مورد نظرمان را مطالعه کنیم، خیلی گسترده‌تر به مفاهیم سوره‌ی خودمان خواهیم رسید.

اگر بخواهیم تحقیق درباره‌ی مفاهیم سوره‌ی مورد نظرمان را ادامه بدهیم و باز هم روشن‌تر و دسته‌بندی‌شده‌تر بر مفاهیم سوره‌ی مورد نظرمان دست یابیم، باید سوره‌هایی را که با سوره‌ی مورد نظرمان وجه مشترک دارند نیز مفهوم‌یابی کنیم. اما چگونه سوره‌های «هم‌گروه» سوره‌ی مورد نظرمان را مشخص کنیم؟

می‌دانیم که ۲۹ سوره‌ی طولانی و متوسط قرآن با حروف مقطعه (که به اصطلاح «فواتح سوره» نامیده می‌شوند) آغاز شده‌اند. علامه در ذیل آیه‌ی اول و دوم سوره‌ی شوری (حم عسق) می‌نویسند: اگر اندکی در مفاهیم سوره‌هایی که سرآغاز مشترک دارند، تدبر کنیم، می‌بینیم شش سوره‌ای که با «الم» آغاز شده‌اند و نیز پنج سوره‌ای که با «الر» آغاز شده‌اند، یا هفت سوره‌ای که با «حم» شروع شده‌اند، سیاق و مضامینشان تشابه به‌خصوصی با یکدیگر دارند که این تشابه و همانندی، میان هر یک از این سوره‌ها و سوره‌های دیگر، دیده نمی‌شود. اگر در این زمینه تحقیق بیشتری صورت گیرد و مضامین این سوره‌ها دقیقاً با یکدیگر مقایسه شوند، رابطه‌های دقیق‌تر و کارآمدتری نیز به‌دست می‌آید.

اگر بیان علامه را در مورد سوره‌های دیگر قرآن هم تعمیم بدهیم و سرآغاز مشترک را ملاک تشخیص سوره‌های هم‌گروه در نظر بگیریم، تشخیص سوره‌های هم‌گروه هر یک از سوره‌های قرآن که مورد نظرمان باشد، کار ساده‌ای است و با مقایسه‌ی آیه‌ی اول و احیاناً آیه‌های دوم و سوم سوره‌ی مورد نظر با سوره‌های دیگر قرآن، به راحتی می‌توانیم سوره‌هایی را که مفسر و مبین مفاهیم سوره‌ی مورد نظرمان هستند، مشخص کنیم.

- اگر بعضی از آیات سوره‌ای را که درباره‌ی مفاهیم آن تحقیق می‌کنیم، با روش تحقیق در مفاهیم یک آیه مورد تحقیق کامل قرار بدهیم، این نیز یکی از راه‌های هرچه بیشتر و کامل‌تر به‌دست آوردن مفاهیم سوره‌ی مورد نظر است.

- در جریان تحقیق، به خصوصیات و ویژگی‌های لفظی سوره و نظم‌ها و هماهنگی‌هایی که از نظر لفظ در سوره یا سوره‌های مورد بررسی دیده می‌شود نیز باید توجه داشته باشیم و آن‌ها را نکته به نکته یادداشت کنیم. چنان‌که می‌دانیم، وجود این نظم‌های لفظی، عددی و غیره، در بیان قرآن بهترین جلوه‌های اعجاز قرآن مجید هستند.

روش تحقیق موضوعی در قرآن

تحقیق موضوعی نیاز اساسی نسل معاصر در زمینه‌ی فهم قرآن است. در زمان ما، مسلمانان پیش از آن‌که فرصت یا همت بررسی دوره‌ای مفاهیم قرآن را به‌عنوان بهره‌ور شدن از معارف کتاب آسمانی‌شان پیدا کنند، مسائل و موضوعاتی برایشان مطرح می‌شود که ترجیح می‌دهند، نقطه‌نظر قرآن را درباره‌ی آن‌ها بدانند.

نخستین مشکلی که بسیاری از ما را از تحقیق موضوعی در قرآن کریم بازمی‌دارد، آن است که وقتی موضوعی برایمان مطرح می‌شود، نمی‌دانیم به کدام آیات یا سوره‌های قرآن مراجعه کنیم؟ و با چه معیاری تشخیص بدهیم که کدام آیات قرآن با موضوع ما در ارتباط هستند؟

راه حل این است که ابتدا عنوان موضوعمان را با دو سه کلمه مشخص کنیم.

اگر عنوان موضوعمان عربی نباشد، با مراجعه به کتاب لغت یا سؤال از دیگران، آن را به زبان عربی برگردانیم، بعد کلمات تشکیل‌دهنده‌ی عنوان موضوعمان را با استفاده از «معجم الفهرس» بر قرآن عرضه کنیم. اگر یک کلمه یا بیشتر، از عنوان موضوعمان - عیناً یا به‌صورت کلمات هم‌خانواده - در قرآن مجید به‌کار رفته باشد، راه ورود خودمان به قرآن را پیدا کرده‌ایم. اما، اگر هیچ‌یک از آن کلمات در قرآن به‌کار نرفته باشند، باید

(با مراجعه یا سؤال مجدد) کلمه یا کلمات مترادف آن‌ها را در زبان عربی پیدا کنیم و بار دیگر به سراغ قرآن بیاییم. اگر احیاناً باز هم موفق نشدیم، باید موضوعمان را به چند موضوع کوچک‌تر تقسیم کنیم و آن موضوعات کوچک‌تر را یک‌به‌یک به قرآن عرضه کنیم. زیرا ممکن است از آن جهت که قرآن «کتاب تفصیل» است و همه‌ی مطالب به‌طور مفصل در آن آمده است، کلی بودن موضوع، علت دشوار شدن کار شده باشد.

با آن‌که هیچ اشکالی ندارد که تحقیق موضوعی را به‌صورت مطالعه انجام بدهیم، ولی اگر بخواهیم به صحت دریافت‌ها و نتیجه‌گیری‌های خودمان اطمینان داشته باشیم و بتوانیم نتیجه‌ی کارمان را به دیگران نیز عرضه بکنیم، لزوماً باید سلسله‌ای از دستورالعمل‌های قراردادی را رعایت کنیم.

دستورالعمل‌های پیشنهادی

۱. یک دسته کاغذ یکنواخت یا یک دفتر سفید را برای

نوشتن تحقیقتان آماده کنید (یک روی کاغذ را بیشتر

ننویسید)

۲. در صفحه‌ی اول، عنوان موضوع

و کوششی را که احیاناً در جهت

پیدا کردن کلمه یا کلمات قرآنی

مربوط به موضوعتان انجام

داده‌اید بنویسید.

۳. با مراجعه به

«معجم المفهرس»

نشانی آیاتی را که کلمه‌ی

موردنظرتان عیناً در آن‌ها

به‌کار رفته است، روی

یک کاغذ یادداشت فرعی

پیاده کنید. پیش از آن‌که

فهرست نشانی آیات را در

اوراق تحقیقتان وارد کنید،

آیات را به ترتیب شماره‌ی

سوره‌هایشان، از آخر به اول

قرآن مرتب کنید (حتی

بهتر است در مواردی که

دو یا چند آیه در یک سوره

دارید، آن‌ها را نیز از آخر

به اول مرتب کنید). زیرا در این صورت، هم از نظم و ترتیب آسمانی بیان مطلب که مسلماً همگام با ترتیب سوره‌ها و آیات قرآن است استفاده خواهید کرد و هم ضمناً از آیات و سوره‌های مکی به مدنی سیر خواهید کرد، و ابتدا بیان‌های مختصرتر و به تدریج بیان‌های مفصل‌تر را خواهید یافت.

بنابراین، در صفحه‌ی دوم تحقیقتان «فهرست مرتب شده‌ی نشانی آیات قرآنی که کلمه‌ی موضوع عیناً در آن‌ها به‌کار رفته است» را با همین نام و عنوان خواهید داشت. فراموش نکنید که یک شماره‌ی ردیف، از ۱ به بعد، به این فهرست آیات که گردآوری کرده‌اید بدهید که تا آخر، شناسنامه‌ی هر آیه در تحقیق شما باشد. بنابراین، فهرست شما باید به‌صورت جدولی به این شکل دربیاید:

شماره‌ی ردیف	شماره‌ی آیه - نام سوره - شماره‌ی سوره	عین کلمه‌ی به‌کار رفته در آیه
...	... - ... -

۴. بار دیگر، با مراجعه به آیه‌یاب قرآن، «فهرست نشانی

آیات قرآنی را که کلمه‌ی موضوع به‌صورت کلمات هم‌خانواده

در آن‌ها به‌کار رفته است»، از آخر قرآن به اول، مرتب کنید

و به‌صورت جدولی مانند فهرست اولی، در صفحه‌ی سوم

تحقیقتان وارد کنید. شماره‌ی ردیفی که به آیات اصلی این

فهرست دوم می‌دهید، دنباله‌ی شماره‌ی ردیف آیات اصلی

فهرست اول خواهد بود. در صورتی که نخواهید تحقیقتان

را فراتر از فهرست اول ادامه بدهید، فهرست دوم راهنمایی

خواهد بود برای دیگران. ضمناً در صورتی که مایل باشید،

می‌توانید از همان ابتدا به‌جای دو فهرست یاد شده، فقط یک

فهرست تهیه کنید که هر دو دسته آیات را دربرداشته باشد.

۵. سومین فهرستی که باید تهیه کنید، «فهرست

سیاق‌ها» است که به این شکل خواهد بود:

شماره‌ی ردیف آیات اصلی	شماره‌ی آیه - نام سوره - شماره‌ی سوره	شماره‌ی آیه ابتدای سیاق شماره‌ی آیه‌ی انتهای سیاق	تعداد آیات هر سیاق
...	... - ... - - تا - آیه

۶. آمار تعداد آیات هر فهرست را و هم‌چنین تعداد کلماتی

را که در رابطه با موضوعتان در آیات سراسر قرآن به‌کار رفته

است، و هم‌چنین تعداد کل آیاتی را که با توجه به فهرست

نخستین مشکلی که بسیاری از ما را از تحقیق موضوعی در قرآن کریم بازمی‌دارد، آن است که وقتی موضوعی برایمان مطرح می‌شود، نمی‌دانیم به کدام آیات یا سوره‌های قرآن مراجعه کنیم؟

پاسخ سؤالتان را در برداشته باشد،
و در آن جا شما پاسخ سؤال را با
اشاره به شماره‌ی سؤال یادداشت
خواهید کرد.

۱۰. هرگز نباید به فهم یک

عبارت یا یک قسمت از آیه اکتفا

کنید، حتی اگر به ظاهر به نظر

برسد که مطالب دیگری که در آیه

مطرح است، ارتباط چندانی با قسمت

مربوط به موضوعتان ندارد. زیرا امکان ندارد

مطالبی که با یکدیگر ارتباط مستقیم و نزدیک نداشته

باشند، در یک آیه کنار هم بیایند. بنابراین، باید قسمت‌های

دیگر آیه و ارتباط قسمت‌های متفاوت آیه را طی شماره‌های

جداگانه‌ای مورد سؤال قرار دهید.

۱۱. برای این که بتوانید از آیه مفهوم صحیح و پرباری در

جهت تحقیق موضوعی‌تان دریافت کنید، باید آیات قبل و بعد

از آیه‌ی مورد نظر (آیه‌ی اصلی) را نیز مفهوم‌یابی و به اصطلاح،

آیه را در «سیاق» خودش بررسی کنید. بهتر است، برای

بررسی سیاق مربوطه، به منظور تکمیل و توضیح مفاهیم

آیه‌ی اصلی، ابتدا یکایک آیات بعد از آیه‌ی اصلی و سپس

یک‌به‌یک، آیات قبل از آیه‌ی اصلی را بررسی و نکات توضیحی

و تکمیلی آن‌ها و هم‌چنین سؤالات مربوط به آن‌ها را در ذیل

مفاهیم و سؤالات آیه‌ی اصلی یادداشت کنید. شماره‌ای که

به این مفاهیم و سؤالات مربوط به سیاق هر آیه‌ی اصلی

می‌دهید، دنباله‌ی شماره‌هایی است که به مفاهیم و سؤالات

آن آیه‌ی اصلی داده‌اید. برای تشخیص محدوده‌ی سیاق آیه

که قرآن کریم را بر حسب تعلیم حضرت رسول اکرم (ص) به

۵۵۵ واحد موضوعی (به اصطلاح: رکوعات) تقسیم می‌کند،

استفاده کنید. برای بررسی آیات هر سیاق، ابتدا از آیه‌ی اصلی

شروع کنید و سپس آیات بعدی را یکی پس از دیگری تا

آخر مفهوم‌یابی کنید و بعد به آیه‌ی قبل از آیه‌ی اصلی و

آیه‌ی قبل از آن بپردازید تا به اولین آیه برسید. برای سهولت

و دقت بیشتر کار تحقیق، بهتر است در آغاز کار، با استفاده

از «فهرست سیاق‌ها» که تهیه کرده‌اید، قسمت‌هایی را که

در جای جای قرآن در تحقیق شما مورد بررسی قرار خواهد

گرفت، از روی قرآن کپی کنید و روی اوراق یک اندازه،

به صورت تابلوها یا کارت‌های موضوعی تعبیه کنید و سپس

سیاق‌ها در تحقیق موضوعی

شما مورد بررسی قرار خواهد

گرفت، در آخر آن‌ها به دست

بدهید. غالباً در این آمارها،

نظم اعجاز‌آمیز قرآن به صورت

شگفت‌انگیزی جلوه می‌کند.

۷. حالا می‌توانید بررسی

مفاهیم آیات را به ترتیب شماره‌ی

ردیف که به آن‌ها داده‌اید، شروع کنید.

اول کاری که باید بکنید این است که متن

کامل آیه‌ی هر ردیف را با ذکر شماره‌ی ردیف آن،

هر کدام را بالای یک صفحه‌ی جداگانه بنویسید. اعراب‌ها و

علامت‌های دیگر را لازم نیست بگذارید. ترجمه‌ی تحت‌اللفظی

آیه را هم نه از خودتان و نه از روی کتاب یا نوشته یا از قول

دیگری ننویسید. زیرا این کار مانع مفهوم‌گیری مستقیم

و مطمئن از آیات قرآن می‌شود (در عین حال، مراجعه به

ترجمه‌ها و تفسیرها اشکالی ندارد).

۸. مفاهیمی را که از آیه به دست می‌آورد، با اشاره به آن

کلمه یا عبارت از متن آیه که شما را به آن مفهوم راهنمایی

کرده است، به صورت تفکیک شده و با شماره، زیر متن آیه

یادداشت کنید. نوشتن مفاهیم به صورت تفکیکی به شما

کمک می‌کند که بعداً بتوانید مفاهیم نادرست را تصحیح

کنید. شماره داشتن مفاهیم هم به شما کمک می‌کند که با

اشاره به شماره‌ی مفهوم در کنار شماره‌ی ردیف آیه، مفاهیم

آیات مربوط به موضوعتان را به همدیگر ربط بدهید. هرگاه

ورق مربوط به هر آیه (فقط روی آن) پر شد، ورق یا ورق‌های

دیگری به آن سنجاق می‌کنید. توجه داشته باشید که اوراق

تحقیق شما هیچ‌گاه نیاز به شماره‌ی صفحه نخواهند داشت

(مثلاً شماره‌ی ۲-۳ شناس‌نامه‌ی سومین مفهومی است که

ذیل آیه‌ی ردیف ۲ یادداشت کرده‌اید).

۹. ضمن بررسی و دقت در مفاهیم آیه، هرگاه سؤال

یا سؤالاتی در رابطه با آیه به نظرتان رسید، هر سؤال را با

یک شماره‌ی جداگانه در ردیف مفاهیم یادداشت کنید. لازم

نیست پاسخ سؤالی را که به نظرتان می‌رسد، بدانید یا مسیر

تحقیقتان را به طرف رسیدن به پاسخ آن سؤال کج کنید.

تنها کاری که باید بکنید، این است که سؤالی را نمانوشته رها

نکنید. در طی تحقیق، خودبه‌خود به آیه‌ای خواهید رسید که

مفاهیمی را که از آیه به دست می آورید، با اشاره به آن کلمه یا عبارت از متن آیه که شما را به آن مفهوم راهنمایی کرده است، به صورت تفکیک شده و با شماره، زیر متن آیه یادداشت کنید

که ضمن تحقیق با آن‌ها آشنا شده‌اید (برحسب تعداد کاربرد کلمات موضوع در سوره‌ها) تمام آن سوره‌ها را یک‌به‌یک بررسی کنید تا موضوع موردنظرتان هر چه بیشتر تفصیل یابد.

چگونگی تقسیم کلام‌الله

مجید به ۵۵۵ واحد موضوعی

توضیح ۱. این تقسیم از قدیم‌الایام به «رکوعات» مشهور بوده است. به مناسبت این که پیامبر اکرم (ص) بعد از سوره‌ی حمد در رکعات اول و دوم نمازهای یومیه، گاه یک سوره‌ی کوچک و گاه یکی از این قسمت‌ها را می‌خوانده‌اند و در بسیاری از نسخه‌های قرآن، با علامت «ع» در پایان هر قسمت مشخص شده است. توضیح ۲. در بعضی از چاپ‌های قرآن، در قرن اخیر، به علت عدم توجه به اهمیت تقسیم‌بندی، علامت آن «ع» را حذف کرده‌اند. در برخی نسخه‌ها و چاپ‌های قرآن نیز به دلیل کم‌توجهی به آن، در بعضی جاها گذاشته نشده یا جابه‌جا نهاده شده است. نیز به همین جهت است که قاریان محترم قرآن، نوعاً برای شروع و خاتمه‌ی آیاتی چند از کلام‌الله مجید که در یک مجلس می‌خوانند بخوانند، از این فصل‌بندی اعجاز‌آمیز و پُر رمز و راز آیات در سوره‌های قرآنی بهره نمی‌جویند. در نتیجه بسیار می‌شود که حُسن انتخاب ندارند و «قرائت» آنان با وجود آن که همه‌ی امتیازات شناخته شده را دارد، به دلیل نداشتن حُسن افتتاح و حُسن ختام، چندان که باید، نزد اهل ذوق و معرفت مقبول نمی‌افتد.

توضیح ۳. عده‌ای از محققان بر آن‌اند که این تقسیمات، منطبق بر دفعات نزول در نزول تدریجی قرآن بوده است. اگر چنین بوده باشد، به پیوستگی آیات هر قسمت (هر رکوع) به یکدیگر، به همان اندازه که پیوستگی آیات هر سوره‌ی قرآنی قابل استناد است، می‌توان استناد کرد. به عبارت دیگر، این تقسیم آیات سوره‌های طولانی و نسبتاً طولانی قرآن به رکوعات، بهترین راهنمایی تشخیص «سیاق» و تعیین «محدوده‌ی» مطلب است که محققان اهل تفسیر، از جمله علامه طباطبایی رضوان‌الله‌تعالی‌علیه، همواره بر آن تأکید داشته‌اند.

کار مفهوم‌یابی آیات را با استفاده از آن‌ها دنبال کنید. ۱۲. در سراسر جریان تحقیق موضوعی سعی کنید، مفاهیمی را که به دست آورده‌اید و سؤالاتی را که برایتان مطرح شده است، همواره به یاد داشته باشید. اگر بتوانید، ضمن این که تحقیقتان را پیش می‌برید، آیات اصلی مربوط به موضوعتان را حفظ کنید. این کار بر نتیجه‌ی مطالعه و تحقیق شما بسی خواهد افزود.

۱۳. در سراسر جریان تحقیق موضوعی، نظم‌ها و هماهنگی‌هایی را که از هر نظر بین آیات قرآنی مورد بررسی می‌بینید، با دقت یک‌به‌یک یادداشت کنید. توجه روی هر مورد نظم و هماهنگی لفظی در قرآن می‌تواند، شما را به رهنمودهایی در فهم معانی قرآن برساند.

۱۴. ترتیب و ترکیب دست‌نویس تحقیق موضوعی‌تان را به هیچ وجه به هم نزنید و در صورتی که می‌خواهید تحقیقتان را در قالب یک مقاله یا کنفرانس یا کتاب در آورید، یا به صورت قصیده یا غزل یا یک قطعه شعر بسرایید، این کارها را مجدداً و بدون دست زدن به اوراق اصلی تحقیقتان انجام بدهید تا همواره ضریب اطمینان مطالب و مفاهیمی که به دست می‌آورید و ارائه می‌کنید، برایتان مشخص باشد. حتی یادداشت‌های غلط را نیز پاره نکنید یا خط نزنید، فقط با علامت یا توضیحی در کنار آن‌ها، ترجیحاً با رنگ قرمز، غلط بودنشان را نشان بدهید.

۱۵. اگر با ترتیبی که بیان شد، تحقیق موضوعی‌تان را تا این جا پیش برده باشید، این تحقیق نسبتاً کامل است. به این معنی که نه تنها خطوط کلی موضوع برایتان روشن شده است، بلکه مطالب جزئی موضوع نیز در حد لزوم و کفایت، برای هدایت ذهن انسان بیان شده‌اند. با وجود این، اگر بخواهید تحقیقتان را بیشتر ادامه بدهید، می‌توانید موضوعات دیگری را که در آیات قرآنی در رابطه با موضوع موردنظرتان بیشتر مطرح بوده‌اند، با همین روش یاد شده مورد تحقیق قرار بدهید تا ابعاد موضوع موردنظر هر چه بیشتر مفهوم و معلوم شود. هم‌چنین می‌توانید، با درجه‌بندی سوره‌هایی